

Тетяна Мороз
National Academy of Sciences of Ukraine
tatianamoroz94@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6891-8326

Репрезентація родинних цінностей у польських паремійних одиницях із семантично протилежними компонентами

ABSTRACT: Moroz Tetiana, *Reprezentatsiia rodynnykh tsinnostei u pol's'kykh paremiynykh odyntsiakh iz semantychno protylezhnymy komponentamy* (Representation of Family Values in Polish Paremiological Units with Semantically Opposite Components). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 21. Poznań 2021. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 227–246. ISSN 2084-3011.

This paper presents the results of the research of the concept of *family* and basic family values in Polish paremiological proverbs with semantically opposite components. More than 60 paremiological units with semantically opposite components were analysed. Considering the semantics of paremias, there are groups that represent the image of the Polish family, i.e. "Husband and wife (the relationship between them)", "Parents and children (the importance of parents for children)", "Parents and children (the importance of children for parents)", "Relationships between other relatives". The analysis of these groups has showed the breadth of the semantic structure of paremias with antonymous components, which reflect the relationship between husband and wife, the peculiarities of the family hierarchy; a significant difference between the importance of father and mother for a child, in particular the status and functions of father and mother; the importance of children in parents' lives; relationship between brother and sister and between two brothers as well, and the images of blood relatives and relatives by marriage.

KEYWORDS: paremia; semantically opposite components; family; family values; semantic structure

Кожна людина, прийшовши в цей світ, повинна навчитися гармонійно співіснувати із суспільством, зокрема пізнати певні норми і засади. Одним із соціальних інститутів, де людина може володіти моральними, етичними і правовими нормами, є сім'я. Родина має особливе значення для кожного народу. Це незвичайна школа життя, в якій кожен член сім'ї набуває особистого досвіду, вміння комунікувати, дослухатися до інших, розуміти їх; пізнає цінності та,

найголовніше, навчається долати будь-які труднощі. Кожна родина індивідуальна: зі своїм своєрідним кліматом, звичаями, традиціями, стилем виховання тощо.

Як відомо, саме паремійні одиниці (далі – ПО), будучи невід’ємними компонентами мовної картини світу¹ та маючи великий семантичний потенціал, найповніше відображають усі сфери існування людини. Зокрема, образ сім’ї найяскравіше представлений у семантичній структурі прислів’їв.

Поняття *сім’я* є базовим та універсальним, однак його зміст і мовне вираження різняться залежно від національних особливостей культури тієї чи тієї нації. Воно є об’єктом зацікавлень учених різних наукових галузей, передовсім психології (Petzold, 2001; Voss, 1989; Schneewind, 2002; Васильченко, 2012 та ін.). У мовознавстві феномен *родина* вивчався на матеріалі багатьох мов, зокрема української (Макарець, Сліпчук, 2013; Марфіна, 2014), російської (Антонов, 1998; Добровольская, 2005) та польської (Taranowicz, Grotowska, 2015; Skogupska-Raczyńska, Rutkowska, 2017).

Дослідженням поняття *сім’я* на матеріалі ПО різних народів займалися такі науковці, як Людмила Водяна, Юлія Капак, Людмила Корнева, Ірина Осовська, Пауліна Муравська, Едита Скочиляс-Кротля, Ірина Кононенко, Єлизавета Флудра, Олена Колосова, Марина Романюк, Леонора Авдоніна та ін. Так, Людмила Водяна, аналізуючи німецькі прислів’я та приказки, вивчала їх значення у формуванні правового звичаю родини (Водяна, 2019, 101–103). У праці Ірини Осовської йдеться про стереотипи сімейних стосунків у паремійному фонді німецької мови (Осовська, 2010, 141–145). Людмила Корнева проаналізувала прислів’я про родину та родинне життя українців, зокрема висвітлила особливості процесу створення сім’ї та описала головні родинні цінності (народження дітей, піклування про них, виховання) (Корнева, 2016, 220–232). Юлія Капак дослідила гендерний аспект семантичної сфери «Шлюб». Фактичним матеріалом для аналізу авторці слугували паремії німецької мови у зіставленні

¹ Слідом за Єжи Бартмінським, під *мовною картиною світу* розуміємо «інтерпретацію дійсності, яка міститься в мові та передає комплекс суджень про світ» (Bartmiński, 1999, 103–120).

їх з пареміями української мови (Капак, 2016, 268–272). Юлія Капак зосередила увагу на особливостях гендерної стереотипізації чоловіка та жінки у шлюбі. Проаналізувавши паремії, дослідниця виокремила декілька підгруп: 1) «значущість жінки для вдалого шлюбу»; 2) «поради щодо сімейного життя»; 3) «єдність чоловіка і жінки» (Капак, 2016, 269–272).

Російська мовознавиця Олена Колосова у своїй праці розглянула структуру та зміст поняття *сім'я* на основі зіставного аналізу паремій російської та польської мов (Колосова, 2014, 114–118). Особливу увагу авторка зосередила на аналізі лексем *шлюб*, *чоловік*, *жінка* та ін. (Колосова, 2014, 115) Також Олена Колосова зауважує, що в обох мовах був сформований схожий образ ідеальної родини, який містив три визначальні компоненти: *дім*, *жінка*, *діти* (Колосова, 2014, 117). Марина Романюк провела порівняльний аналіз паремій з концептами *сім'я*, *любов*, *дім* на матеріалі трьох неспоріднених мов: англійської, німецької та російської. На її думку, досліджувані поняття взаємопов'язані між собою, але у кожній культурі наявні свої характерні риси (Романюк, 2013, 49–80). Номінативне поле концепту *сім'я* у російській та англійській культурах дослідила Леонора Авдоніна. Вона виділила такі тематичні групи, як: 1) ставлення до старшого покоління; 2) жінка – берегиня домашнього вогнища; 3) виховання дітей; 4) сімейні цінності (Авдоніна, 2015, 657–659). Зіставний аналіз образу родини у складі польських та російських прислів'їв та приказок здійснила Єлизавета Флудра. Лінгвістка зосередила увагу на тих ПО, які характеризують батька і матір, доньку і сина, сестру і брата (Флудра, 2020).

Польська дослідниця Пауліна Муравська присвятила свою працю опису сімейних цінностей, що репрезентовані в українських пареміях (Murawska, 2016, 103–107). Опис образу родини у прислів'ях різних народів здійснила Едита Скочиляс-Кротля. Як зауважує авторка, паремії, маючи великий змістовний потенціал, відображають як універсальні думки щодо сім'ї, так і типові для кожної нації погляди на цю соціальну структуру та її учасників: батько, мати, дитина та інші родичі з боку чоловіка чи дружини (Skoczylas-Krotla, 2010, 155–162). Система родинних цінностей у мовній картині світу слов'ян є об'єктом досліджень Ірини Кононенко. Аналіз мовних одиниць (на матеріалі російської, української та польської мов), що входять у ціннісну

систему «сім'я», дозволив авторці виділити в мовному образі світу слов'ян як інваріанти, так і елементи, характерні для окремих груп (Кононенко, 2015, 429–442).

Про специфіку мовних стереотипів у польській етноспільноті йдеться у працях польських науковців, зокрема Єжи Бартмінського та Івони Белінської-Гардзель. Польський стереотип *матері* є об'єктом досліджень Єжи Бартмінського. Автор зауважує, що центральним у польській мовній картині світу є образ матері, який асоціюється із такими поняттями, як дім, родина, земля, народ (Bartmiński, 2008, 33–53). Івона Белінська-Гардзель у своїй науковій праці розглянула мовний стереотип *родини*. Дослідниця акцентувала увагу на тому, як сучасний польський народ характеризує поняття *родина* та її членів (батька, матір, дитину) (Bielińska-Gardziel, 2009).

Також ми виявили праці, присвячені концепту *діти*, який, безумовно, має нерозривний зв'язок із поняттям *сім'я*. Зокрема, Ольга Велічанова та Ніна Левун у своєму науковому доробку розглянули концепт *діти* на матеріалі паремій української мови (Велічанова, Левун, 2014, 3–12). Дослідниці визначили ядерну сему та периферійне значення прислів'їв із компонентом *діти* та виділили вісім семантичних розрядів: 1) радість мати дітей; 2) любов до дітей; 3) гордість батьків за дитину; 4) схожість дітей на батьків; 5) діти – це клопоти; 6) поради батькам щодо виховання дітей; 7) добрі діти / лихі діти; 8) свої / чужі діти (Велічанова, Левун, 2014, 8–11). Про мовно-культурний образ дитини у польській мові писала Єлизавета Скорупська-Рачинська. Авторка зауважує, що образ дитини найяскравіше відображено у прислів'ях, аналіз яких вказує на важливе місце дитини у сім'ї та суспільстві (Skorupska-Raczyńska, 2018, 181–186).

Проблема антонімічних² компонентів у складі польських паремій ще недостатньо розроблена і висвітлена у наукових працях. Цим,

² Антонімію розглядають як семантичну протилежність, оскільки основним критерієм антонімічності слів є протилежність їх значень (докладніше в. Лисиченко, 1997, 129). Зауважимо, що до антонімічних компонентів ми зараховуємо не лише загальномовні (або повні) антоніми, а й контекстуальні (або неповні). Тому ми вживаємо також термін *семантично протилежні компоненти*, зважаючи на те, що протилежними за семантикою можуть бути як загальномовні, так і контекстуальні антоніми (докладніше в. Тараненко, 2004, 27–29).

власне, і зумовлена наукова новизна нашої роботи. Мета дослідження – описати особливості репрезентації основних родинних цінностей на матеріалі польських паремій із семантично протилежними компонентами. У роботі ми використали *описовий метод* (як основний), за допомогою якого здійснили інвентаризацію ПО, що репрезентують специфіку родинних стосунків. Також застосували *методику компонентного аналізу* для розкриття особливостей протилежних за семантикою компонентів у складі польських прислів'їв. *Методом суцільної вибірки* із джерел фактичного матеріалу було зібрано понад 60 польських паремій та здійснено їх семантичний аналіз.

Джерелами фактичного матеріалу слугували чотиритомний словник *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* за редакцією Юліана Кшижановського (Krzyżanowski, 1969–1972) та збірка прислів'їв Доброслави Сьверчинської (Świerczyńska, 2001, 290–302) *Przysłowia są na wszystko*.

Затишок у домі, тепло, любов, відчуття безпеки – найголовніші складові гармонійної сім'ї, якої потребує кожен. Усі родини якоюсь мірою схожі між собою, але, залежно від національних особливостей, певні відмінності все ж існують. Загальновідомо, що основу сім'ї складають чоловік, дружина та їх діти. Кожен член родини виконує певну роль: *чоловік (батько)* – голова сім'ї, годувальник; *дружина (мати)* – берегиня родинного вогнища; та, що дарує життя; *діти* – продовжувачі роду.

Проаналізувавши фактичний матеріал, ми виявили прислів'я, які репрезентують образ польської родини, зокрема кожного її члена, а також найважливіші основи сім'ї.

1. Група «Чоловік і дружина (стосунки між ними)»

Загальновідомо, що згідно з традиціями шлюбів передували заручини – завершальний етап перед створенням майбутньої сім'ї. Як приклад можна навести прислів'я: *Zaręczyny pajęczyny, a ślub grunt* «заручини – павутиння, а шлюб – фундамент» (Świerczyńska, 2001, 282), у якому семантично протилежні компоненти *zaręczyny pajęczyny – ślub grunt* вказують на те, що заручини як символ народження майбутньої

сім'ї є лише павутинням, яке поєднує серця двох закоханих людей. Натомість шлюб – це фундамент, на якому молода пара буде своє сімейне життя. Саме від міцності основи залежатиме подальша доля подружжя. Неможливо уявити родинне життя і без кохання. У ПО: *Miłość rodzi kwiaty, małżeństwo owoce* «кохання породжує квіти, шлюб – плоди» (Świerczyńska, 2001, 273) ідеться про те, що справжні почуття здатні породжувати неймовірну красу – квіти (символ кохання), однак лише у шлюбі з'являються плоди цього кохання – діти.

У паремії: *Do tańca z panną idź skocznie, do ołtarza powoli*³ «до танцю з дівчиною йди енергійно, до вітваря – повільно» (Świerczyńska, 2001, 281) за допомогою семантично протилежних компонентів *do tańca skocznie – do ołtarza powoli* наголошується на тому, що хлопцю запрошувати дівчину до танцю потрібно рішуче, енергійно та квапливо, на відміну від шлюбу, до якого потрібно поставитися з відповідальністю, тому що він є важливим кроком у житті. У ПО: *Kobiety płaczą przed ślubem, mężczyźni po ślubie* «жінки плачуть перед одруженням, чоловіки після одруження» (Świerczyńska, 2001, 281) вразливість жінок до одруження, які прощаються зі своєю ріднею, волею протиставляється обмеженості свободи чоловіків після одруження.

Поєднуючи своє життя з іншою людиною, неможливо пізнати її до кінця. Та сама людина, яка до одруження була милою, приємною, у шлюбі може поводити себе зовсім по-іншому, виявляючи свої негативні риси. Така думка закладена у ПО: *Przed ślubem aniołek, po ślubie lucyferek* «перед одруженням – ангелочок, після одруження – дияволеня (чортеня)» (Krzyżanowski, 1972, III, 438), у якій за допомогою протилежних компонентів *aniołek – lucyferek* показано двоїстість жінки⁴, яка до одруження є хорошою, доброю людиною, подібною до ангела, натомість після одруження вона виявляє негативні риси та стає подібною до диявола. Подібну думку фіксуємо й у наступній паремії: *Przed ślubem skarb, po ślubie skarbonka* «перед одруженням – скарб, після одруження – скарбничка» (Świerczyńska, 2001, 282). За допомогою семантично

³Зазначимо, що у пареміях можуть протиставлятися не лише поодинокі компоненти, а й цілі опозиційні частини, напр. *matka daje – macocha pyta, jedna matka – dziesięciu synów* та ін.

⁴У цій паремії показано двоїстість саме жінки, а не чоловіка (v. Krzyżanowski, 1970, 810: Panna 7).

протилежних компонентів *skarb* – *skarbonka* вказується на те, що до одруження жінка є скарбом для свого чоловіка, однаке після одруження жінка стає скарбничкою та починає керувати усіма фінансами у сім'ї водночас, позбавляючи такої можливості чоловіка.

У сім'ї важливою духовною потребою є спілкування між двома людьми та взаєморозуміння. Здебільшого суперечки та конфлікти мають негативне значення. Однаке інколи сварка – це своєрідний спосіб комунікації між чоловіком і дружиною, під час якої вони мають змогу висловити свої бажання та краще пізнати одне одного, зокрема навчитися сприймати позицію близької людини. Як засвідчує паремія: *Lepsza kłótnia w małżeństwie niżli neutralność* «краще суперечка у шлюбі, ніж нейтральність» (Krzyżanowski, 1970, II, 381), краще комунікувати між собою під час суперечки, ніж бути байдужим та нейтральним до всього, що відбувається у сім'ї.

Для того, аби панувала сімейна ідилія, чоловік та дружина повинні бути наділені позитивними рисами, або ж, як показано у наступній паремії, за допомогою семантично протилежних компонентів *mąż głuchy / żona – ślepa*, для повного миру та злагоди найкраще, коли чоловік нічого не чутиме, а дружина – нічого не помічатиме: *Najzgodniejsze małżeństwo, kiedy mąż głuchy, a żona – ślepa* «найзлагодженим є шлюб, коли чоловік глухий, а дружина – сліпа» (Krzyżanowski, 1970, II, 382). Серед паремій знаходимо й такі, у яких засуджуються ревнивість та корисливість чоловіка. Так, у ПО: *Lepszy mąż bez miłości niż pelen zazdrości* «кращим є чоловік без любові, ніж сповнений ревності» (Krzyżanowski, 1970, II, 430) семантично протилежні компоненти (контекстуальні антоніми) *miłość* – *zazdrość* вказують на те, що краще жити з чоловіком, який не має почуттів до своєї дружини, ніж із тим, який сповнений ревності. У прислів'ї: *Lepiej wziąć skarb w żonie niżli za żoną* «краще взяти скарб у дружині, ніж за дружину» (Krzyżanowski, 1972, III, 956) за допомогою протилежних компонентів *skarb w żonie* – (*skarb*) *za żoną* засуджується грошолобство чоловіка, який одружується лише з корисливих міркувань. У цій ПО закріпилася повчальна думка, яка полягає у тому, що краще мати добру дружину, а не ту, яка приносить багато грошей.

Від того, який чоловік, хороший чи поганий, залежить і майбутнє дружини. Скажімо, у ПО: *U dobrego męża żoneczka jak róża, a u złego*

draba we trzy lata baba «у хорошого чоловіка жінка як троянда, а у злого силача за три роки баба» (Krzyżanowski, 1970, II, 432) доля дружини у шлюбі з хорошим чоловіком протиставляється долі дружини, яка проживає з негідником. Зокрема, йдеться про те, що у хорошого чоловіка жінка буде доглянутою та матиме красивий вигляд як троянда. А у чоловіка-мерзотника буде виснаженою та схожою на стару бабу за короткий проміжок часу.

У деяких польських пареміях представлено нерівний шлюб, зокрема різниця у віці за допомогою антонімічних компонентів *stary mąż – młody mąż, młoda żona – stary mąż, u starego – u młodego, młodsza żona – starsza żona*. Так, прислів'я: *Lepszy stary mąż kochający, niż młody bijący* «кращим є старий люблячий чоловік, ніж молодий, який б'є жінку» (Świerczyńska, 2001, 285), *Lepiej u starego pod brodą niż u młodego pod kijem* «краще у старого під бородою, ніж у молодого під палицею» (Świerczyńska, 2001, 285) демонструють думку про те, що жінці краще жити у шлюбі зі старшим чоловіком, ніж із молодшим, який дозволяє собі рукоприкладство. Зовсім інша ідея закладена у ПО: *Młoda żona ma trzy światy ze starym mężem* «молода дружина має три світи зі старим чоловіком» (Krzyżanowski, 1972, III, 957), згідно з якою молода жінка, вийшовши заміж за старшого чоловіка, матиме з ним багато проблем та клопоту. Щодо чоловіків, то їм краще одружуватися на старшій за віком жінці, яка є мудрішою. Бо молода дружина отруїть життя чоловіка та доведе його до смерті, напр.: *Młodsza żona prowadzi do śmierci, starsza do rozumu* «молодша дружина веде до смерті, старша – до розуму» (Krzyżanowski, 1972, III, 957).

Зазначимо, що у подружньому житті особливе місце належить сімейній ієрархії, зокрема важливою є соціальна роль чоловіка та жінки. Зазвичай чоловік є лідером сім'ї, а дружина – її душею та берегинею. Але не повсякчас жінка повинна підпорядковуватися чоловікові та виконувати другорядну роль. Наприклад, у прислів'ї: *Mąż doradza, a przy żonie władza* «чоловік радить, а поряд із дружиною є владою» (Krzyżanowski, 1970, II, 431) різночастини мовні антонімічні компоненти *doradza – władza* вказують на те, що влада чоловіка без дружини є оманливою. Однак дружина, завдяки своїй обдарованості та інтелекту, здатна переконати чоловіка у протилежному. Наведені нижче паремії вказують на важливість перебування поряд із

чоловіком дружини, яка протягом подружнього життя скеровує його в тому напрямку, який є необхідним для їхнього сімейного благополуччя, напр.: *Mąż głowa, żona szyja, co głową wywija* «чоловік – голова, дружина – шия, яка головою повертає» (Krzyżanowski, 1970, II, 431); *Mąż głową domu, żona szyją* «чоловік є головою дому, дружина – шиєю» (Krzyżanowski, 1970, II, 431); *Mąż głową domu, a żona szyją; szyja głową kręci według swej chęci* «чоловік є головою дому, а дружина – шиєю; шия головою крутить відповідно до своєї волі» (Krzyżanowski, 1970, II, 431). Але є низка прислів'їв, у яких засуджується верховенство жінки над чоловіком, пор.: *Niedobrze tam, gdzie mąż w spódnicy, a żona w gatkach chodzi* «недобре там, де чоловік у спідниці, а жінка у штанях ходить» (Krzyżanowski, 1972, III, 958); *Tam się źle dzieje, gdzie mąż płacze, a żona się śmieje* «там погане відбувається, де чоловік плаче, а дружина сміється» (Krzyżanowski, 1972, III, 960); *Gdzie żona panuje, tam mąż pokorny* «де жінка панує, там чоловік покірний» (Krzyżanowski, 1972, III, 954). Таку ж думку спостерігаємо в наступних пареміях, у яких також засуджується вищість жінки над чоловіком за допомогою зоонімів *kura – kogut*, які вказують на «ієрархію» у курнику, згідно з якою статус півня вищий від статусу курки: *Źle, gdy kura wyżej siada niż kogut* «погано, коли курка сідає вище, ніж півень» (Krzyżanowski, 1970, II, 100); *Źle, kiedy kogut na grzędzie milczy, a kura pieje* «погано, коли півень на жердині мовчить, а курка кукурікає» (Krzyżanowski, 1970, II, 100); *Źle w tym domu się dzieje, gdzie kogut milczy, a kura pieje* «погане у тому домі відбувається, де півень мовчить, а курка кукурікає» (Krzyżanowski, 1970, II, 100).

2. Група «Батьки і діти (значення батьків для дітей)»

Для кожної подружньої пари найбільшим щастям є шанс стати батьками. Життя набуває сенсу лише тоді, коли з уст дитини лунають святі слова – *мама* і *тата*. Мама – символ життя, безмежної любові, тепла; тато – взірць для наслідування, захисник. Зазначимо, що авторка низки праць, присвячених темі батьківства, Уршуля Клушек в одній зі своїх статей описала родину за допомогою образів-символів. Вона асоціювала сім'ю із будиночком на курячій ніжці, де батько

є ніжкою, тобто фундаментом, на якому стоїть будинок, а мама – клеєм, який тримає стіни. Ні без основи, ні без клею дім існувати не буде (Kłusek, 2007, 4). Але найбільше Уршуля Клушек акцентує увагу на тому, що фундамент не є клеєм, а клей не є фундаментом, тобто і батько, і мама різняться між собою, у кожного з них своя роль та свої завдання у житті їхньої дитини (Kłusek, 2007, 4).

У польській мові ми зафіксували також прислів'я, що характеризують батька та матір. Образ матері займає важливе місце у польській культурі та є досить репрезентативним у пареміях. Наприклад, думка про те, що мама для дитини є незамінною та єдиною на противагу від дружини для чоловіка, яка може бути не єдиною, стверджується у ПО: *Chłopu żona nie umiera, tylko dzieciom matka* «чоловіку жінка не вмирає, тільки дітям мати» (Świerczyńska, 2001, 292). У паремії: *Jak ojciec umrze, dziecko półsierota, a jak matka, to cała sierota* «як батько помре, то дитина напівсирота, а як мати, то повна сирота» (Krzyżanowski, 1970, II, 405) протиставляється значення батька та матері у житті дитини, зокрема закладена думка про те, що для дитини роль батька не така вагома, як роль матері. У паремії: *Gdy matka bije, to ciało tyje, jak obcy bije, to ciało wyje* «коли мати б'є, то тіло повніє, а як чужий б'є, то тіло виє» (Krzyżanowski, 1970, II, 405) семантично протилежні компоненти *matka bije – ciało tyje / obcy bije – ciało wyje* вказують на те, що покарання від мами не є болісним для дитини, на відміну від покарання сторонньої людини.

Мораль прислів'я: *Do ludzi po rozum, do matki po serce* «до людей по розум, до мами по серце» (Krzyżanowski, 1970, II, 405) полягає у тому, що лише мама сповнена любов'ю та милосердям до своїх дітей, які будь-коли можуть прийти до неї за теплом і ласкою, натомість чужі люди можуть навчити чомусь і поділитися своїми знаннями. Життєву мудрість матері ілюструє ПО: *Dobra matka więcej nauczy niż sto nauczycieli* «добра мати навчить більше, ніж сто вчителів» (Krzyżanowski, 1970, II, 405), у якій наука матері протиставляється науці ста вчителів.

Але у світі закономірним є те, що діти не завжди цінують те, що для них робить мама, яка, маючи велике серце, прощає своїх дітей, адже її любові вистачить на всіх, кого вона народила. У ПО: *Jedna matka wyżywi (wychowa) dziesięciu synów, ale dziesięciu synów nie*

wyżywi jednej matki «одна мати нагодує (виростить) десять синів, але десять синів не нагодують однієї матері» (Krzyżanowski, 1970, II, 407) за допомогою семантично протилежних компонентів *jedna matka – dziesięciu synów* турбота та жертвовність матері протиставляється невдячності та байдужості синів.

У польських прислів'ях образу матері може протиставлятися образ злої мачухи, напр.: *Lepiej jak matka bije niż jak macocha głaszcze* «краще, коли мати б'є, ніж коли мачуха пестить» (Krzyżanowski, 1970, II, 407); *Matka pierwszej pobije, a potem popieści, a macocha wprzód popieści, a potem pobije* «мати спочатку поб'є, а потім попестить, а мачуха спершу попестить, а потім поб'є» (Krzyżanowski, 1970, II, 408); *Matka daje, a macocha pyta dzieci: czy chcecie?* «мати дає, а мачуха питає дітей: чи хочете?» (Krzyżanowski, 1970, II, 408). В останній ПО за допомогою семантично протилежних компонентів *matka daje / macocha pyta* протиставляється самовідданість матері та пасивність мачухи.

Також виявлено паремії, що відображають суттєву різницю між значенням батька і матері для дитини, напр.: *Tato ma prace, a mama rozum* «тато має роботу, а мама – розум» (Krzyżanowski, 1972, III, 510); *W dobrobycie – ojciec, w okresie niepowodzeń – matka* «у добробуті – батько, у період невдач – мама» (Świerczyńska, 2001, 290); *Co matce sięga do serca, to ojcu tylko do kolana* «що мамі сягає до серця, то батьку тільки до коліна» (Świerczyńska, 2001, 290). У паремії: *Błogosławieństwo matki buduje domy, przekleństwo ojca obala je* «благословення матері будує дома, прокляття батька їх руйнує» (Krzyżanowski, 1969, I, 117) протиставляється сила материнської любові, якій підвладне все, та сила злих слів, що лунають із уст батька, які в результаті можуть призвести до руйнації всього.

Не менш важливим у польських пареміях є образ батька. Як відомо, саме син, на відміну від доньки, більше схожий на батька та ближчий до нього. Однак ми зафіксували прислів'я, у яких ідеться про те, що не завжди син подібний до батька як за зовнішніми та внутрішніми рисами, так і за розумовими здібностями: *Ojca złego dobry syn* «поганого батька хороший син» (Krzyżanowski, 1970, II, 703); *Ojca dobrego zły syn* «хорошого батька поганий син» (Krzyżanowski, 1970, II, 703); *Głupiego ojca mądry syn* «дурного батька розумний

син» (Krzyżanowski, 1970, II, 703). Про те, що батько відповідальний за фінансові питання у сім'ї, а мати за побут, йдеться у прислів'ї: **Do ojca po grosz, do matki po koszulę** «до батька по гроші, до матері по сорочку» (Krzyżanowski, 1970, II, 700). У паремії: **Jeden ojciec dziesięciu synów wychowa, a dziesięciu synów jednego ojca nie mogą** «один батько десять синів виростить, а десять синів одного батька не можуть» (Krzyżanowski, 1970, II, 701) протиставляється батьківська любов невідчужуваності синів.

3. Група «Батьки і діти (значення дітей для батьків)»

Аналіз польських прислів'їв із компонентом *ditu* дозволяє охарактеризувати основні аспекти становлення образу дитини (місце дитини у сім'ї, повчання, виховання тощо). Діти – продовжувачі роду та справжнє щастя для батьків. Неоднозначною за змістом є ПО: **Biada bez dzieci, biada i z dziećmi** «біда без дітей, біда і з дітьми» (Krzyżanowski, 1969, I, 527), у якій говориться про те, що для батьків горе, коли немає дітей, але й не радість, коли вони є. Однак наступна паремія є підтвердженням попередньої думки: **Lepiej dzieci nie mieć, niż złe mieć** «краще дітей не мати, ніж поганих мати» (Krzyżanowski, 1969, I, 531).

Мати дітей – це велика відповідальність та важка праця. Діти потребують тепла, любові та ласки, тоді як для дорослих важливими є вчинки та справи. На це вказує ПО: **Dorosły zwraca uwagę na czynu, dziecko – na miłość** «дорослий звертає увагу на вчинки, дитина – на любов» (Świerczyńska, 2001, 291). Інший зміст закріплений у пареміях: **Małe dzieci – mały kłopot, duże dzieci – duży kłopot** «малі діти – малий клопіт, великі діти – великий клопіт» (Krzyżanowski, 1969, I, 531); **Małe dzieci nie dają spać, duże dzieci nie dają żyć** «малі діти не дають спати, великі діти не дають жити» (Krzyżanowski, 1969, I, 531); **Małe dzieci piszczą, a stare (duże) niszczą** «малі діти пищать, а старі (великі) нищать» (Krzyżanowski, 1969, I, 531), у яких малі діти протиставляються дорослим дітям. Бо коли діти дорослішають, то, відповідно, змінюються і їхні потреби, тому у батьків більшає турбот. Про те, що хороші діти є радістю для батьків, а погані – розчаруванням, йдеться

у паремії: *Dobre dzieci – wielka radość, złe dzieci – wielki zgryz* «хороші діти – велика радість, погані діти – великий клопіт» (Krzyżanowski, 1969, I, 527).

Про моральне виховання йдеться у ПО: *Małe dzieci straszą bubą, a wielkie piekłem* «малих дітей лякають бубою, а великих – пеклом» (Krzyżanowski, 1969, I, 531). За допомогою протилежних компонентів *małe dzieci – wielkie (dzieci)* відтворено моральні засади виховання дітей (залякування у виховних цілях), зокрема менших дітей, які ще не здатні у своєму віці на погані вчинки, лякають вигаданими персонажами, безпечними речами, натомість дорослих дітей лякають більш серйозними речами – пеклом, для того, аби застерегти їх від більших гріхів та нагадати про швидкоплинність життя. У вихованні важливим є індивідуальний підхід до кожної дитини, зокрема існує низка методів виховання, за допомогою яких можна вплинути на дитину. Але не завжди вони є ефективними для окремих категорій дітей. Скажімо, у ПО: *Dobre dziecko słowem ukarzesz, złemu i kij nie pomoże* «хороше дитя словом покараєш, поганому і палиця не допоможе» (Krzyżanowski, 1969, I, 527) йдеться про те, що хорошу дитину лупцювати не потрібно, для неї вистачить і зауваження, однак поганій дитині навіть і застосування фізичного покарання, зокрема биття, не допоможе.

Не завжди надмірна опіка призводить до позитивних наслідків. Якщо батьки потуратимуть дітям у всьому, коли вони малі, то у майбутньому, коли вони подорослішають, будуть терпіти від них жорстоке поводження: *Kto pieści dzieci za młodu, ten w starości będzie na nie płakał* «хто пестить дітей з молодих літ, той у старості буде через них плакати» (Krzyżanowski, 1969, I, 531); *Lepiej, że dzieci twe płaczą, niż żebyś ty miał na nie płakać* «краще, щоб твої діти плакали, ніж щоби ти мав через них плакати» (Krzyżanowski, 1969, I, 531); *Jak dasz dzieciom wolę, sam wleziesz w niewolę* «як даси дітям волю, сам влізеш у неволю» (Krzyżanowski, 1969, I, 530). У прислів'ї: *Jako ty rodzice swoje, tak cię uczczą dziatki twoje* «як ти батьків своїх, так тебе твої діти поважатимуть» (Świerczyńska, 2001, 290) антонімічні компоненти *rodzice swoje – dziatki twoje* вказують на те, що ставлення дітей до батьків залежить від того, як батьки поводитись зі своїми батьками.

4. Група «Стосунки між іншими родичами»

Також ми виділили паремії, у яких протиставляються стосунки між братом і сестрою та між двома братами. Зокрема, у ПО: *Każdy brat sobie rad, każda siostra sobie niosła* «кожен брат собі рад, кожна сестра собі несла» (Krzyżanowski, 1969, I, 194) брата і сестру зображено не як рідних людей, які є одним цілим, а як двох чужих людей, кожен з яких живе своїм життям. Нерівність між двома братами, зокрема певну ієрархію між ними, описано у прислів'ї: *Starszy brat mięso kraje, a młodszy obiera* «старший брат м'ясо ріже, а молодший оббирає» (Krzyżanowski, 1969, I, 196). У ньому семантично протилежні компоненти *starszy brat kraje – młodszy obiera* вказують на вищість, першість старшого брата, якому дістається краще, на протигагу молодшому, який отримує те, що залишилося. У паремії: *Gdy brać, to są bracia; gdy dać, nie ma braci* «коли брати, то брати; коли дати, немає братів» (Krzyżanowski, 1969, I, 194) закладена думка про те, що ти ставишся як до брата лише тоді, коли він тобі щось дає, але, коли щось дати потрібно тобі, тоді в тебе немає брата.

У пареміях також постають образи кровних родичів та свояцтва. У ПО: *Dalecy krewni – wielcy przyjaciele, bliscy krewni – wielka zwa-da* «далекі родичі – великі друзі, близькі родичі – велика сварка» (Świerczyńska, 2001, 300) йдеться про те, що з далекими родичами легше знайти спільну мову, ніж із близькими, з якими виникають непорозуміння. Образ хорошого зятя протиставляється образу поганого у прислів'ї: *Kto ma dobrego zięcia, zyskał syna, kto zyskał złego – stracił córkę* «хто має хорошого зятя, знайшов сина, хто знайшов поганого (зятя) – втратив доньку» (Świerczyńska, 2001, 300). Головна ідея цієї ПО полягає у тому, що якщо зять є доброю людиною, то батьки дружини ставитимуться до нього як до своєї дитини, свого сина. Але якщо все буде навпаки і зять виявиться поганою людиною, а їхня донька підтримуватиме свого чоловіка та перейде на його бік, то в результаті вони її втратять. У ПО: *Z szwagrem na zająca, z bratem na niedźwiedzia* «із швагром на зайця, з братом на ведмедя» (Krzyżanowski, 1969, I, 196) образ зятя протиставляється образу брата через порівняння з компонентами-зоонімами *zając – niedźwiedź*. Головна ідея цієї паремії полягає в тому, що зять не

є таким надійним, як брат, тому з ним краще йти полювати на малих звірів.

5. Висновки

Отже, було проаналізовано шістдесят польських ПО із семантично протилежними компонентами. Аналіз фактичного матеріалу показав, що у польських прислів'ях йдеться насамперед про стереотипізацію членів родини, про сімейні стосунки, які бувають різними, зокрема й складними. У науковій розвідці ми виділили групи паремій, які, на нашу думку, найповніше представляють основні цінності справжньої та міцної сім'ї: «Чоловік і дружина (стосунки між ними)», «Батьки і діти (значення батьків для дітей)», «Батьки і діти (значення дітей для батьків)», «Стосунки між іншими родичами». До найголовніших родинних цінностей належать любов, довіра та взаємоповага, на яких побудована сім'я; взаєморозуміння між чоловіком і дружиною; взаємозв'язок і взаємоповага батьків і дітей; родинні зв'язки.

Результати аналізу групи «Чоловік і дружина (стосунки між ними)» показали, що у подружньому житті чільне місце належить сімейній ієрархії. У польських прислів'ях чоловіка здебільшого зображено головою родини. Однак образ жінки трактується по-різному. У більшості паремій семантично протилежні компоненти вказують на важливість перебування дружини поряд із чоловіком. Є ПО, в яких допускається зміна соціальних ролей, зокрема, коли жінка виконує не другорядну роль, а головну. Але таке верховенство дружини над чоловіком переважно засуджується. Також нам вдалося виявити паремії, у складі яких семантично протилежні компоненти вказують на нерівний шлюб. Наприклад, жінці найкраще перебувати у шлюбі зі старшим чоловіком, який, на відміну від молодшого, не дозволить собі рукоприкладства. Щодо чоловіків, то їм краще брати шлюб зі старшою жінкою, яка є мудрішою та досвідченішою.

Окрему групу становлять прислів'я, у яких розкрито значення батьків для дітей. Маму представлено як найважливішу людину у житті дитини. Вона наділена лише позитивними рисами та високими почуттями до своїх дітей. Образу матері може протиставлятися

образ злої мачухи, яка ніколи не замінить рідної людини. Значення батька у житті дитини є не менш важливим, ніж матері. Однак семантично протилежні компоненти у складі польських паремій вказують на те, що роль батька не є настільки вагомою, як роль матері, яка в житті дитини є незамінною та єдиною.

Аналіз паремій групи «Батьки і діти (значення дітей для батьків)» показав, що з малими дітьми у батьків менше клопотів і турбот, ніж з дорослими. Хороші діти є гордістю для батьків, а погані – розчаруванням. У деяких прислів'ях цієї групи за допомогою семантично протилежних компонентів ідеться про те, що надмірна опіка батьків над своїми дітьми не завжди впливає на них позитивно. Якщо батьки потуратимуть дітям у малому віці та будуть поблажливо ставитися до них, то у майбутньому терпітимуть від уже дорослих дітей знущання та зневажливе ставлення.

Також ми виділили групу польських прислів'їв, які характеризують стосунки між іншими родичами. Зокрема, зафіксували паремії, у складі яких за допомогою семантично протилежних компонентів описуються стосунки між братом і сестрою та між двома братами. Також виявили поодинокі приклади прислів'їв, у яких протиставляються образи кровних родичів та свояцтва.

Література

- Авдонина, Л. Н. (2015). *Номинативное поле концепта «семья» в русской и английской культуре*. «Молодой Учёный. «Филология» 15 (95), с. 657–659. <https://moluch.ru/archive/95/>. 10.11.2020, <https://doi.org/10.37544/0005-6650-2020-11-15>.
- Антонов, А. И. (1998). *Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов)*. Москва: Издательский Дом «Nota Bene».
- Васильченко, О. М. (2012). *Концепт «сім'я» в постнекласичній психології*. «Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки» т. 2, вип. 2, с. 38–42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2012_2_9_9. 24.10.2020.
- Велічанова, О. В., Левун, Н. В. (2014). *Концепт діти у фонді українських паремій*. «Український смисл» 1, с. 3–14. <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/issue/view/11>. 11.11.2020.
- Водяна, Л. В. (2019). *Прислів'я та приказки як періоджерело правового звичаю німецької родини*. «Молодий вчений. Філологічні науки» 1 (65), с. 101–103. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-23>. 24.10.2020.

- Добровольская, Е. В. (2005). *Концептуализация семьи в русской языковой картине мира*. [Неопублікована дис. канд. філол. наук]. Омский государственный университет.
- Капак, Ю. М. (2016). Німецькі та українські паремії семантичної сфери «Шлюб» (гендерний аспект). «Мова і культура» 19, т. I (181), с. 268–273. <https://burago.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/181.pdf>. 25.11.2020.
- Колосова, Е. И. (2014). *Институт семьи в концептосфере русского и польского языков*. «Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки» т. 156, с. 114–119. <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-semi-v-kontseptosfererusskogo-i-polskogo-yazykov/viewer>. 11.11.2020.
- Кононенко, И. (2015). *Система семейных ценностей в языковой картине мира славян*. В: *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. IV: *Wartości w świecie słowiańskim*. Red. E. Golachowska, D. Pazio-Wlazłowska, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, с. 429–442. https://www.researchgate.net/publication/341219308_Sistema_semejnych_cenostej_v_aykovej_kartine_mira_slavan. 19.04.2021.
- Корнева, Л. М. (2016). *Традиції етносу в українських прислів'ях про сім'ю*. «Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах», 34, с. 220–234. <https://doi.org/10.18372/2520-6818.34.11471>. 8.11.2020.
- Лисиченко, Л. А. (1997). *Лексико-семантична система української мови*. Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, с. 129.
- Макарець, Ю. С., Сліпчук, О. М. (2013). *Концепти рід, родина, сім'я в мовній картині світу українців*. «Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки» 1, с. 75–78. https://scholar.google.com/citations?user=Dp7KKuoAAAAJ&hl=uk#d=gs_md_cita-d&u=%2Fcitations%3Fview_op%3Dview_citation%26hl%3Duk%26user%3DDp7KKuoAAAAJ%26citation_for_view%3DDp7KKuoAAAAJ%3AY0pCki6qDkC%26tzm%3D-180. 25.10.2020.
- Марфіна, Ж. (2014). *Етнолінгвокультурний зміст українських паремій із семантичним компонентом «спорідненість»*. «Українська мова» 2, с. 51–60. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2014_2_7. 26.10.2020.
- Осовська, І. М. (2010). *Стереотипи сімейних стосунків у паремійному фонді німецької мови*. «Науковий вісник Волинського НУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство)» 7, с. 141–145.
- Романюк, М. Ю. (2013). *Концепти «любовь», «дом», «семья» в паремиях русского, английского и немецкого языков*. Оренбург: ОГУ.
- Тараненко, О. О. (2004). *Антоніми*. В: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, с. 27–29.
- Флудра, Э. (2020). *Образ семьи в пословицах и поговорках русского и польского языков. Сопоставительный аспект*. «Studia Humanitatis» 3. <http://st-hum.ru/content/fludra-e-obraz-semi-v-poslovicah-i-pogovorkah-russkogo-i-polskogo-yazykov-sopostavitelnyy>. 25.11.2020.
- [Avdonina, L. N., Kostina, A. E. (2015). *Nominativnoe pole koncepta «sem'ia» v rus-skoj i anglijskoj kul'ture*. «Molodoj Uchjonyj. Filologija» 15 (95), s. 657–659. <https://moluch.ru/archive/95/>. 10.11.2020. <https://doi.org/10.37544/0005-6650-2020-11-15>.

- Antonov, A. I. (1998). *Mikrosociologija sem'i (metodologija issledovaniia struktur i processov)*. Moskva: Izdatel'skii Dom «Nota Bene».
- Dobrovol'skaia, E. V. (2005). *Kontseptualizaciia sem'i v russkoi iazykovoj kartine mira*. (Neopublikovana dis. kand. filol. nauk). Omskij gosudarstvennyj universitet.
- Fludra, J. (2020). *Obraz sem'i v poslovicakh i pogovorkakh russkogo i pol'skogo jazykov. Sopostavitel'nyj aspekt*. «Studia Humanitatis» 3. <http://st-hum.ru/content/fludra-e-obraz-semi-v-poslovicah-i-pogovorkah-russkogo-i-polskogo-yazykov-sopostavitelnyy>. 25.11.2020.
- Kapak, Yu. M. (2016). *Nimetski ta ukrains'ki paremii semantichnoi sfery «Shliub» (hendernyi aspekt)*. «Mova i kul'tura» 19, t. I (181), s. 268–273. <https://burago.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/181.pdf>. 25.11.2020.
- Kolosova, E. I. (2014). *Instytut sem'iv konceptosfere russkogo i pol'skogo jazykov*. «Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki» t. 156, s. 114–119. <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-semi-v-kontseptosfere-russkogo-i-polskogo-yazykov/viewer>. 11.11.2020.
- Kononenko, I. (2015). *Sistema semeinyh cennostej v iazykovoj kartine mira slavian. V: Konstrukcje i destrukcje tozsamości, t. IV: Wartości w świecie słowiańskim*. Red. E. Golachowska, D. Pazio-Wlazłowska. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 492–442. https://www.researchgate.net/publication/341219308_Sistema_semejnyh_cennostej_v_azykovoj_kartine_mira_slavian. 19.04.2021.
- Korneva, L. M. (2016). Tradytzii etnosu v ukrains'kykh prysliviakh pro simiu. «Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchykh navchal'nykh zakladakh» 34, s. 220–234. <https://doi.org/10.18372/2520-6818.34.11471>, 8.11.2020.
- Lysychenko, L. A. (1997). *Leksyko-semantichna systema ukrainskoi movy*. Kharkiv: KhDPU im. H. S. Skovorody, s. 129.
- Makarets', Yu. S., Slipchuk, O. M. (2013). *Kontsepty rid, rodyna, sim'ia v movnii kartyni svitu ukrainsiv*. «Naukovi zapysky [Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia]». Seriya: Filolohichni nauky» 1, s. 75–78.
- Marfina, Zh. (2014). *Etanolinhvokulturnyi zmist ukrains'kykh paremii iz semantichnym komponentom sporidnenis't'*. «Ukrains'ka mova» 2, s. 51–60. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrn_2014_2_7. 26.10.2020.
- Osovska, I. M. (2010). *Stereotypy simeinykh stosunkiv u paremiinomu fondi nimets'koi movy*. «Naukovyi visnyk Volyns'koho NU. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)» 7, s. 141–145.
- Romaniuk, M. Ju. (2013). *Koncepty «liubov'», «dom», «sem'ia» v paremiiah russkogo, angliiskogo i nemeckogo iazykov*. Orenburg: OGU.
- Taranenko, O. O. (2004). *Antonimy. V: Ukrainska mova. Entsyklopediia*. Kyiv, s. 27–29.
- Vasyl'chenko, O. M. (2012). *Kontsept «sim'ia» v postneklasychnii psykhologii*. «Naukovyi visnyk Mykolaivs'koho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Psykhologichni nauky» t. 2, vyp. 2, s. 38–42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2012_2_9_9. 24.10.2020.

- Velichanova, O. V., Levun, N. V. (2014). *Kontsept dity u fondi ukrains'kykh paremii*. «Ukrains'kyi smysl» 1, s. 3–14. <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/issue/view/11.11.11.2020>.
- Vodiana, L. V. (2019). *Pryslivlia ta prykazky iak pershodzherelo pravovoho zvychaiu nimets'koï rodyny*. «Molodyi vchenyi. Filolohichni nauky» 1(65), s. 101–103. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-23/>. 24.10.2020].
- Bartmiński, J. (1999). *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*. Lublin, c. 103–120.
- Bartmiński, J. (2008). *Polski stereotyp matki*. «Postscriptum Polonistyczne» nr 1(1), c. 33–53. <http://www.postscriptum.us.edu.pl/wp-content/uploads/2019/01/3-Bartmiński.pdf>.
- Bielińska-Gardziel, I. (2009). *Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kłusek, U. (2007). *Tato to nie mama*. «Sygnały Troski» nr 3, c. 4.
- Murawska, P. (2016). *Wartości rodzinne w zwierciadle ukraińskich paremii*. «Studia Ukrainica Posnaniensia» 4, c. 103–107. <https://doi.org/10.14746/sup.2016.4.13.31.10.2020>.
- Petzold, M. (2001). *Familien heute – Sieben Typen familialen Zusammenlebens*. «Television» 14/1, c. 16–19. <https://docplayer.org/16990350-Familien-heute-matthias-petzold-sieben-typen-familialen-zusammenlebens.html>. 31.10.2020.
- Schneewind, K. A. (2002). *Familienpsychologie*. B: *Paar- und Familientherapie*, c. 45–58. https://doi.org/10.1007/978-3-662-09174-6_5.
- Skoczylas-Krotla, E. (2010). *Obraz rodziny w przysłowiaach różnych narodów*. «Prace Naukowe AJD w Częstochowie». Seria: Językoznawstwo, 7, c. 155–163. http://212.87.236.17:8080/Content/1071/filologia_polska_7.-155.pdf. 27.10.2020.
- Skorupska-Raczyńska, E. (2018). *Językowo-kulturowy obraz dziecka w polszczyźnie ogólnej*. «Карпатський край» 1–2, c. 180–188. http://nbuv.gov.ua/UJRN/kkr_2018_1-2_23. 1.11.2020.
- Skorupska-Raczyńska, E., Rutkowska, J. (2017). *Obraz rodziny w polskich serialach familijnych (na przykładzie filmów «M jak miłość», «Klan» i «Barwy szczęścia»)»*. «Język. Religia. Tożsamość» 1(15), c. 85–101. <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-dd5c9ba3-8b42-4ac2-89c0-b284c0cb9592>. 1.12.2020.
- Taranowicz, I., Grotowska, S. (2015). *Rodzina wobec wyzwań współczesności. Wybrane problemy*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ARBORETUM.
- Voss, H.-G. (1989). *Entwicklungspsychologische Familien – forschung und Generationenfolge*. In: Keller, H. (Hrsg.). B: *Handbuch der Kleinkindforschung*. Neuwied: Luchterhand, c. 207–228. https://doi.org/10.1007/978-3-642-83882-8_13.

Джерельна база

- Krzyżanowski, J. (1969). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 1. Warszawa: PIW.
- Krzyżanowski, J. (1970). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 2. Warszawa: PIW.
- Krzyżanowski, J. (1972). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. 3. Warszawa: PIW.
- Świerczyńska, D. (2001). *Przysłowia są na wszystko*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne PWN.